

NÛR SÛRESİNİN 55.ÂYETİNDE MÜ'MİNLERİN YERYÜZÜ EGEMENLİĞİ

Dr. Abdurrahim KIZILŞEKER , a.rahim1977@hotmail.com

Özet

Nûr sûresinin 55. âyeti, imân edenlerin (mü'minlerin) yeryüzüne hâkim/egemen olacaklarından bahsetmektedir. İmânın bir ispatı olarak da sâlih amellere vurgu yapıldığını görmek mümkündür. Sözü edilen âyet, yeryüzüne hak adına hâkim toplumların bir özelliklerinin de Allah'a layıkıyla kulluk etmeleri olduğunu bildirmektedir. Hakikî olarak imân eden ve sâlih amelleri işleyenler; Allah'a teslim olanlar, hükümlerini yeryüzünde icra edenler, bunun sonucunda da yeryüzüne hâkim olmayı hak edenlerdir. Âyet burada, mü'minlerin son özelliklerinin, hiçbir şekliyle Allah'a şirk koşmamaları olduğunu ifade etmektedir. Özellikle yeryüzüne hâkim olan mü'minlerin her türlü şirkten uzak durduklarını, şirke dayalı toplum düzenine sahip olmadıklarını imâen belirtmektedir. Zira şirk, şahsın kişiliğine, ahlakına ve yaşayışına yansımaktadır. Makalemizde öncelikli hedefimiz mü'minlerin yeryüzüne hâkim olmalarını sağlayan bu özelliklerini Nûr sûresinin 55.âyetine göre detaylı olarak izah etmektir.

Anahtar Kelimeler: Nûr Sûresi 55.âyet, İman, Sâlih Amel, İbadet, Şirk, Yeryüzü Egemenliği.

EARTH SOVEREIGNTY OF THE BELIEVERS IN THE 55 TH VERSE OF NUR

Abstract

55 th verse of Surah An-Nur firstly says that the believers will rule the Earth. "O you who believe!" the phrase is frequently mentioned in the Qur'an. Immediately behind this statement came either a divine commandment or a prohibition as a result of faith. In other words, it is possible to see that the emphasis is placed on good deeds as a proof of faith in such statements and the verse we are focusing on. As mentioned in the verse, the third characteristic of the societies that will rule the Earth is that they worship Allah properly. Those who truly believe and do righteous deeds have surrendered to Allah and exercised their provisions in the land, and as a result deserve to rule the land. The subject of our article is Surah An-Nur 55 let us state that the fourth characteristic of the people who will be the ruler of the Earth according to his verse is that they do not associate anything with Allah. Shirk is to give an attribute of Allah to an object, person, group or something abstract that has no right. This reflects in the person's personality, morality and life. However, this verse implies that the believers who dominate the Earth abstain from all kinds of polytheism and do not have a social order based on shirk. In our article, our primary goal is to ensure that the believers dominate the Earth, explain these features in detail according to the verse, of Surah An-Nur 55.

Keywords: Surah An-Nur 55 th Verse, Faith, Righteous Deeds, Worship, Non-associating, The Sovereignty of The Earth.

GİRİŞ

Allah'ın hak ile batıl arasında meydana gelen çarpışmalar konusunda koyduğu bazı kanunları vardır. Bunları bilmeden yeryüzüne hâkim olmak, insanlığın dünyevî ve uhrevî maslahatlarını gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır.

Allah, Kur'an'ın farklı âyetlerinde Müslümanların egemen bir güç olmaları için bazı prensip ve sorumlulukları beyan etmektedir. Müslümanların bugün her zamankinden daha çok bu ilkeleri öğrenmeye ve uygulamaya ihtiyaçları söz konusudur. Zira üç yüz yıldır Müslüman dünya acılar çekmekte, batı ve batıl kuvvetler tarafından farklı alanlarda sömürülmekte, kanları dökülmekte, kaynakları talan edilmektedir. Hâlbuki bin yedi yüz yıllarına kadar aynı Müslümanlar, dünyayı imar etmiş, iyiliği yaymış, sosyal adaleti sağlamış, akıl, vicdan ve gönülleri aydınlatmıştır. Dolayısıyla bu durumda sözkonusu problemin bir boyutunun da Müslüman olma iddiasında olanlarda olduğu görülmektedir.

Peygamberler ve semavî kitaplar göndermeyle insanlık dünyasına müdahale eden Allah, kâmil şahsiyetlerin ve model toplum ve devletlerin yeryüzünde üstün olmalarını ve tevhid mefkûresinin, adaletin, sekînetin ve ahlakî değerlerin yayılmasını murat etmektedir.

Bunun yolunu da ilahî kitaplarda ferman buyurmaktadır. En son gönderilmiş ilahî kitap Kur'an'ı okuduğumuzda ferdi ve içtimaî kurtuluşun, zilletten izzete çıkmanın, insanlığa model bir medeniyet olmanın yöntemini öğrenmemiz mümkündür. Müslüman dünyanın, içinde bulunduğu bu mazlum, mahrum hali sorgulaması ve bu perişan halinden kurtulmak adına çareler araması kaçınılmazdır. Bu bağlamda makalemiz böyle bir probleme bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Müslümanların tekrar Kur'an âyetleriyle dirilmelerinin biricik yolu da, Nûr sûresinin 55.âyetinin verdiği mesajları akıllara, kalplere ve duygulara duyurmak ve fert, aile, toplum ve devlet bazında bu mesajların uygulamalarına bağlı kalmaktır. Doğrusu mü'minlerin yeryüzü egemenliği sadece Nûr sûresinin bu âyetinde geçen mesajlardan da ibaret değildir. Fakat en önemli ve temel olan noktaların da burada geçtiğini söyleyebiliriz.

Müslümanlar, Nûr sûresinin 55. âyetinin belirttiği hakikî anlamda imânî, imânlarının hayatta canlılık kazanmış sâlih ameli, gerçek kulluğun yaşama buluşması anlamına gelen ibâdeti ve en büyük zulümle özdeşmiş şirkten arınmayı gerçekleştirmelidirler. Böylelikle ancak Kur'an âyetlerini hayatlarında izhar etmiş, İslâmî kimlikli şahsiyetleri yönetime getirmiş, İslâm birliğinin etrafında bir güç oluşturmuş, mazlum toplumların feryat ve figanlarının önüne geçmiş olacaklardır.

1.Mü'minlerin Yeryüzü Hâkimiyetinin Kavramsal Çerçevesi

Nûr sûresinin 55. âyetinde geçen istihlâf kelimesi makalemizin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Öncelikle bu kelimenin lügat ve ıstılâhî anlamını belirgin hale getirmek gerekmektedir. "İstihlâf" kelimesi "خلف" fiil kökünün istif'âl babının mastarıdır. Bu, birilerinin yerine birilerini geçirmektir (Ezherî, 1419/2001: VII, 176; el-Cevherî, 1407/1987: IV, 1357; el-Mursî, 1421/2000: V, 197; Ayrıca bkz. et-Taberî, 1421/2000: XII, 288; er-Râzî, 1420/1999: XIII, 156; el-Bukâî, ty: IX, 314; İbn 'Aşûr, 1405/1984: VIII, 87; Tantâvî, 1418/1997: XIV, 202; Aydın, 2018: 99).

Kur'an'da istihlâf kelimesi ikisi Nûr sûresinde olmak üzere toplam altı yerde geçmektedir (bkz. En'âm, 6/133; A'râf, 7/129; Hûd, 11/57; Nûr, 24/55; Hadîd, 57/7). Bu sayı az olmakla beraber işaret ettiği mana çok geniştir. İstihlâf kelimesi Kur'an'da "ارض" (yeryüzü) kelimesiyle ilintilendirilmektedir (bkz. Nûr, 24/53). "استخلاف في الارض", yeryüzünde tasarruf etmek, oraya yerleşmek demektir. Yalnız insanın yeryüzüne hâkim olması mutlak değildir (Havvâ, 1424/2003: I, 639). Yeryüzünü ıslâh ve imâr etme gibi bir görevi vardır (eş-Şa'râvî, 1418/1997: IV, 2540). Yalnız insan, yeryüzünü ifsat ve tahrif ettiğinde buna uygun hareket etmemiş sayılmaktadır. İlahî emanet olan Kur'an'ın hükümlerini yaşanılır kılmak vazifesi, insanın sâlih olma şartına bağlı kılınmaktadır (Enbiyâ, 21/104). Sâlih olan kavimlerin mufsid kavimlerin yerine geçmesi, ilahî bir düstûr olagelmektedir (bkz. A'râf, 7/137; Ahzâb, 33/27). Dikkatimizi çeken bir başka nokta, istihlâf mefhûmunun, peygamberler ve onların kavimleri anlatıldığında geçiyor olmasıdır. Verilen mesaj şudur: Eğer istihlâfın gereğini yerine getirmezseniz, bunu hakkıyla yerine getirecek kullar gelecektir (bkz. Nûr, 24/55).

Öncelikle belirtelim ki istihlâf, insanın yeryüzüne ayak basmasıyla beraber başlamıştır. Allah, Hz. Âdem'i yeryüzünde halife kılmış (bkz. Bakara,2/29), bu sebeple onu gerekli istidatlarla donatmış, ona eşyanın isimlerini ve muhtevasını öğretmiştir (bkz. Bakara, 2/30-32).

Hûd sûresinin 57. âyetinde geçen istihlâf kelimesi birilerinin yerine geçirilmek demektir. Söz konusu âyet, Allah'ın emirlerine/yasaklarına, ilahî mesajlara duyarsızlaşmış bu toplumun yerine, onlar gibi olmayacak bir toplumun getirileceğini şöyle belirtmektedir: "فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أَرْسَلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا إِنْ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ" "Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ben size, benimle gönderileni bildirdim. Rabbim yerinize sizden başka bir milleti getirir(yastehlifu) ona hiçbir zarar veremezsiniz. Çünkü Rabbim her şeyi gözetendir" (Hûd, 11/57).

Hız. Mûsâ, İsrailoğullarının kurtuluşu için Rabbine iltica etmiş, sabırla hak yoluna sahip çıkmaları gerektiğini öğretmiş, günah işlemekten sakınmaları durumunda zafere ulaşacaklarını ifade etmiştir (bkz. A'râf,7/128). Ama âyet-i kerîme, İsrailoğullarının tepkisini ve Hz. Mûsâ'nın onlara söylediklerini şöyle tasvir etmektedir: "قَالُوا أَوَدِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا قَالُوا أَوْ دِينًا قَالِ عَلَيَّا رَسُولُكُمْ وَمِنْ بَعْدِ مَا قَالُوا أَوْ دِينًا قَالِ عَلَيَّا رَسُولُكُمْ وَمِنْ بَعْدِ مَا قَالُوا أَوْ دِينًا قَالِ عَلَيَّا رَسُولُكُمْ" (Ey Musa!) Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize eziyet edildi, dediler. (Mûsâ da), 'Umulur ki

Rabbiniz düşmanlarınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzünde hakim kılar da o zaman nasıl davranacağınıza bakar”, dedi” (A’râf,7/129). Görüldüğü üzere istihlaf burada yeryüzüne hâkim olmak üzere birisinin yerine geçme manasındadır.

Yine istihlaf sözcüğü Mekkeli müşriklerin uyarıldığı şu âyette de bu anlamdadır: “وَرَبُّكَ وَالْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلَفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَتَشَاءُ كَمَا مِنْ ذُرِّيَةِ قَوْمٍ آخَرِينَ” *“Rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, rahmet sahibidir; Dilerse sizi yok eder ve sizden sonra yerinize dilediğini getirir” (En’âm, 6/133). Mekke müşriklerinin hayat nizamları, cahiliye üzerinde idi. Ayet onların yok edilmesi durumunda ardında gelecek neslin onlar gibi olmayacağını zımnen ifade etmektedir. Yine makalemize de başlıklar şeklinde detaylı incelememize konu olan Nûr sûresinin 55.âyeti, kimlerin yeryüzüne egemen olacağını şöyle dile getirmektedir: “وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفْنَا فِي الْقَوْمِ الَّذِي كَفَرُوا مِنْكُمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ” *“Allah, içinizden iman edip salih amel işleyenlere vaad etti ki kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır” (Nûr, 24/55). Bu âyet mü’minler için pek çok müjdeleri muhtevîdir. Onlar başlangıçta farklı sıkıntılara maruz kalmışlarsa da hakikî imâna sahip olmaları ve imânlarına göre bir hayatı yaşamaları durumunda kendilerinden önce gelenler gibi yeryüzünde hükümran olacaktırlar. Tarih nasıl ki Hz. Dâvud ve Hz. Süleymân gibi peygamberlerin yeryüzüne hâkim olduklarına şahit olmuşsa, son Nebî, ashabı ve ümmetinin de sünnetullah gereği aynı yola sulûk etmeleri vesilesiyle aynı hayırlı akıbete kavuştuklarına şahit olmuştur (Deruze, 1404/1983: VIII, 438). Bu makalemizde “istihlâf” kelimesinin yerine biz “yeryüzüne hâkim olma” ifadesini kullanmayı uygun bulmaktayız. Zaten bunu başlığımızda geçen âyet-i kerime de apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü bu âyet, yeryüzüne hâkim olanlar için “İslâm nizamının temelli olarak vücut bulacağı”nı ve “korkularının güvene çevrileceği”ni bildirmektedir. Bu da ancak güçlenip yeryüzüne hâkim olmaya bağlı bir durum ve neticedir. Biz öncelikle yeryüzüne hâkim olma durumunu, sonra bu âyetin içinde geçen imân, sâlih amel, ibâdet ve şirk koşmamak gibi yeryüzünde söz sahibi olacak fert veya toplumların özelliklerini sonunda da yeryüzüne hâkim olmanın dünyevî neticelerinden olan “emniyete kavuşma”yı başka bir ifadeyle “sekînet”i âyetler bağlamında detaylı bir şekilde temellendirmeye çalışacağız.**

2.Yeryüzüne Hâkim Olma

Allah, insana yeryüzünde halife olma emanetini bahşetmiştir. Halife olması, Allah’ın iradesine uygun yaşaması ve iradesini üstün tutması anlamına gelmektedir. Yeryüzünde ilahî hükümleri hâkim kılma vazifesi her dönemde farklı ümmetlere verilmiştir. Bu görevi devralan ümmetler, emanete sahip çıkmak kadar onu yaşanılır kılmak mücadelesi içinde olmuşlardır. Bir açıdan yeryüzünde Allah’ın iradesini temsil etme görevini üstlenmişlerdir. Dünyada var olan ifsadı yok etmek, şirke dayalı anlayışın yerine tevhidi ikame etmek, buna bağlı olarak adalet üzerine bir toplum inşası bilinciyle hareket etmişlerdir.

Herhangi bir ümmet verilen emanete gereği gibi sahip çıkmışsa yeryüzüne hâkim olmuşlardır. Onların galip geleceklerini Allah Kur’ân’da şöyle ifade etmektedir: “وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي “Şu kesindir ki biz Zikir’den sonra Zebûr’da da dünyaya sâlih kulların varis olacaklar. Dünya onlara kalacak diye yazmışsınız” (Enbiyâ,21/105). Bu âyete baktığımızda öncelikle İsrailoğullarına ilahî iradeyi hâkim kılma görevi verildiğini görürüz. Kur’ân bunu şöyle dile getirmektedir: “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى وَأَوْرَثْنَا بَنِي “İsrâîl kitabı” *“Biz gerçekten Musâ’ya doğru yolu gösteren rehberi verdik ve İsrailoğullarını kitaba varis yaptık” (Mü’min, 40/53). Bunun sonucu olarak Hz. Mûsâ, İsrailoğullarını Firavun’un boyunduruğu altından kurtarmış, yeryüzünün hâkimi kılmıştır. Başka âyetler, İsrail oğullarının içinde oldukları zilletten, Hz. Mûsâ’nın önderliğini kabul etmeleri neticesinde izzete çıkarıldıklarını şöyle açıklamaktadır: “Horlanan, ezilen milleti de, bereketlerle donattığımız o ülkenin doğularına ve batılarına varis kaldık” (A’râf,7/137). “Biz ise o ülkedeki güçsüzlere ihsanda bulunmak, onları dünyada örnek şahsiyetler yapmak ve ülkeye onları varis kılmak, onlara dünyada hâkimiyet vermek istiyorduk” (Kasas, 28/5), “İşte böyle oldu, sonra*

bütün bunları başka bir topluma miras bıraktık” (Duhân,44/28). Ama İsrailoğullarının isyankâr tabiatları onları bu görevi hakkıyla yerine getirmekten alıkoymuştur. Bu görevi hakkıyla ifa edemediklerini Kur’ân şöyle anlatmaktadır: “Onlardan sonra hayırsız bir nesil geldi ki bunlar kitaba varis oldular ama âyetleri tahrif etme karşılığında şu değersiz dünya metaini alıp nasılsa affa nail olurlar düşüncesiyle hareket ettiler” (A’raf,7/169).

Bu bağlamda Bakara sûresi, İsrailoğullarını “yeryüzüne hâkim olma” hakkından uzaklaştıran davranışları sıralamaktadır. Yani onlar ilk zamanlardaki gibi durumlarını koruyamamışlar, zalimlerden olmuşlar, dolayısıyla yeryüzüne hâkim olma görevi ellerinden alınmıştır. Hz. İsa’nın ümmeti de din ve dünya önderliğini yerine getirememiş, tevhit yolunu sürdürememişlerdir. Bu miras son elçinin ümmetinin eline geçmiştir. Müfessirlerin kahir ekseriyeti, *“ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْبَنِينَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ”*, *“Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o Kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah’ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur” (Fâtır, 35/32) âyetinde geçen “Kitab”ın, Kur’ân; seçilenlerin de Muhammed ümmeti olduğu kanaatindedirler (Mukâtil b. Süleymân, 1423/2002: III, 558; İbn Ebî Hâtim, 1419/1998: X, 3181; es-Semerkindî, Ty: III, 107; el-Endulusî, Ty: IX, 5975; es-Sem’ânî, 1418/1997: IV, 358; el-Beğevî, 1420/1999; III, 694). Âyette belirtildiği üzere seçilenlerin Muhammed ümmeti olması durumu, risâlet davasının sahipleri için büyük bir övgüdür. Eğer İslâm ümmeti, Kur’ân’a sarılır ve hükümleri uğruna cihâd ederse Allah ona yeryüzüne hâkim olma hakkını tanıyacaktır. Makalemizin konusu olan Nûr sûresinin 55. âyeti bu durumu gözler önüne şu şekilde sermektedir: *“Allah, içinizden imân edip salih amel işleyenlere vaad etti ki kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; Çünkü onlar bana hiçbir şeyi şerik (ortak) yapmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır.”* Burada Allah’ın, bu şartları yerine getirmeleri durumunda onları yeryüzüne hâkim kılmaya dair vaadini apaçık görmek mümkündür. Daha önce kendisine hâkimiyet verilenler, İsrailoğullarıdır. Ama âyet şimdi bunun, zikredilen şartlar muvacehesinde Muhammed ümmetine verildiğine değinmektedir. Bu âyet aynı şekilde, küfür ve zulmün sürekli hâkimiyet kuramayacağına da işaret etmektedir. Geç de olsa sonunda yeryüzü hâkimiyeti mü’minlerin eline geçecektir.*

Allah; Hz. Peygamber ve sahabenin, yukarıdaki âyetin çerçevesine uygun bir hayat yaşamaları neticesinde onlara vaadinin gereğini gerçekleştirmiştir. Tarih şahittir ki İslâmiyetin doğuşundan hemen ilk üç asırda Müslümanlar doğudan batıya kadar onlarca ulusa İslâmiyet’in hakikatlerini ulaştırabilmişlerdir. Hz. Peygamber zaten bu durumu, Allah’ın bildirmesiyle öğrenmiş ve sahabesine şöyle haber vermiştir: *“Allah yeryüzünü benim için dürdü. Ben de doğusunu ve batısını gördüm. Ümmetimin önderleri gördüğüm yerlere ulaşacaktır (Müslim, “Fiten”, 19); “Yeryüzünde ne kadar taştan veya kerpiçten ev varsa, Allah, o evin içine İslâm sözünü ya aziz bir kimsenin izzetiyle ya da zelil bir kimsenin zilletiyle sokacaktır” (Ahmed b. Hanbel,1997/1418: XXVIII, 154).*

İslâm’ı iyi bilen Müslümanların, ulaşmak istedikleri hedeflerin ilahî kanunların ve şartlarını yerine getirmekle mümkün olduğunu idrak etmeleri onları tevhide ve bunun gereği olan sâlih amelleri yapmaya sevk etmiştir. Bu gerçeği Kur’ân şöyle açıklamaktadır: *“الَّذِينَ أَنْزَلْنَا الْقُرْآنَ فِي الْأَرْضِ أَقْلَامُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ”* *“Onlar öyle mükemmel insanlardır ki şâyet kendilerine dünyada hâkimiyet nasip edersek namazlarını hakkıyla ifa ederler, zekâtlarını verir, iyi ve meşru olanı yayar, kötülüğü önlerler” (Hâcc, 22/41). Elbette âyetlerde geçtiği üzere yeryüzüne varis olma belli şartlarla mümkün olmaktadır. Mü’minler yükümlülüklerini yerine getirmezler önderlik hakkı haliyle geçici olarak ellerinden alınmış olunacaktır. Üzülerek belirtelim ki bugün İslâm Ümmeti bu haldedir. Yeniden Allah’ın dinine sımsıkı sarılmazsalar hiçbir zaman zelil olmaktan kurtulamayacaklar, yeryüzünün varisi olamayacaklardır. Biz şimdi kapsayıcı özellikleri belirtmesi hasebiyle Nûr sûresinin 55.âyetinde geçen imân, sâlih amel, ibâdet etme ve şirk koşmama kavramlarını sırasıyla ele alalım.*

3.Nûr Sûresinin 55. Âyetinde Zikredilen Yeryüzü Varislerinin Özellikleri**3.1.İman Etmek**

İmân; kalpte yer edinen (Haşr, 59/9), ğaybî olana yönelik ve şüpheyeye dayanmayan bir inançtır. (Bakara,2/3). Bu inanç ferdi harekete geçirmekte, yeryüzüne hâkim toplumların inşası için ilk saik olmaktadır (Nûr, 24/55; Haşr,59/9). Kur'ân'a göre imân, Allah'a (bkz. Âl-i İmrân,3/114), meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine (bkz. Bakara, 2/286), Hz. Muhammed'e (s.a.s) (bkz. A'râf,7/158), Allah'ın âyetlerine (bkz. A'râf, 7/156; Bakara, 2/91), Kur'ân'ın mesajlarının doğru olduğuna (bkz. Bakara,2/26), onun öncesinden semavî kitapların indiğine ve âhiretin kesinkes gerçekleşeceğine (bkz. Bakara, 2/4) inanmaktır.

Buna karşın yeryüzünde geçici olarak hâkim olup da bunu hak etmeyen toplumlar tağuta imân etmektedirler (bkz. Nisâ,4/51). Allah'a inansalar dahi şirk koşmaktadırlar (bkz. Yûsuf,12/106). Sağlam temellere dayanmayan böyle bir imân, insanı buzağı gibi bir canlıya tapmaya dahi götürebilmektedir (bkz. Bakara, 2/93).

Buna binaen imân eden, sağlam bir kulpa tutunmaktadır (bkz. Bakara,2/256). Zira doğru yola ancak imânla girilebilmektedir (bkz. Bakara,2/186). İman eden bir toplum için bu anlamda Kur'ân, yol gösterici bir kitap olma özelliğini taşımaktadır (bkz. A'râf,7/52). Bu kitapla mü'minler karanlıklardan çıkmakta, aydınlığa kavuşmaktadırlar (bkz. Bakara, 2/257). Öyle ki ortaya çıkan meselelerin çözüme kavuşturulması konusunda kesinlikle Kur'ân ve peygamber hakem kılınmaktadır. Ayrıca verilen hükme de kalbin herhangi bir burukluk hissetmemesi gerekmektedir. Yani kalp, tam bir teslimiyetle bunu kabul etmelidir. Aksi takdirde imândan bahsedilemeyeceğini Kur'ân bize bildirmektedir (bkz. Nisâ,4/65).

İmanın belli bir çerçevede şahsiyet oluşturma, adalete dayalı toplumu meydana getirme, toplumsal ilişkileri istenen düzeye çıkarma, ekonomiyi düzeltme, ibâdetleri yaptırma gibi hayatın tüm boyutlarında etkisini gösterdiğini belirtmekte fayda vardır. Öncelikle imân edenin şahsiyetini ele alalım. Böyle biri; Allah'a yaklaşmaya vesile arayan (bkz. Mâide,5/35), O'na duyduğu sevgisi her şeyden daha ağır basan (bkz. Bakara, 2/165), O'nun yolunda savaşıyor (bkz. Nisâ, 4/76) biridir. Ayrıca o, sabırlıdır (bkz. Bakara, 2/153; Secde, 32/24), Allah'a karşı gelmekten sakınandır (bkz. Bakara, 2/278), sadece Allah'a tevekkül edendir (bkz. Yûnus,10/84). Hakkın yücelmesi adına da cesaretli davranmakta (bkz. Âl-i İmrân, 3/173; Ahzâb,33/22), samimiyetle tövbe etmekte (bkz. Tahrim, 66/8), sabrı ve merhameti tavsiye etmektedir (bkz. Beled, 90/17). Rabbinden gelene ittiba eden (bkz. Muhammed, 47/3), cihad eden (bkz. Mâide, 5/35), Allah ve resulünün çağrısına icabet eden bir şahsiyete sahiptir (bkz. Enfâl, 8/24).

İman, adalet konusunda da sorumluluklar öğretmektedir. Mü'min olan birinden hakkı ayakta tutmasını, kinle ve adavetle bir topluluk hakkında hüküm vermemesini (bkz. Mâide, 5/8), hakkı gizli tutmamasını (bkz. Bakara, 2/228), yakınlarının aleyhine de olsa adaletle şahitlik etmesini (bkz. Nisâ, 4/135) istemektedir.

Ayrıca Kur'ân, hayır işlerinde yarışan (bkz. Hacc, 22/7), topluca barışa giren (bkz. Bakara, 2/208), mü'minlere alçak gönüllü/kâfirlere karşı güçlü ve onurlu davranan (bkz. Mâide, 5/54) mü'minin toplumsal ilişkilerde nasıl davranması gerektiğine dair önemli düsturlar vermiştir. Buna göre mü'min iyilik ve takvayı konuşur (bkz. Mücâdele, 58/9), yapmayacağı şeyleri söylemeyi çirkin görür (bkz. Sâff, 61/2), sağlam söz söyler (bkz. Ahzâb, 33/70), doğrularla beraber olur (bkz. Tevbe, 9/119), bir fasıktan gelen bir haberi iyice araştırır (bkz. Hucurât, 49/6), ailesini cehennem ateşinden korumak için çalışır (bkz. Tahrim,66/6) ve akitlerini yerine getirir (Mâide,5/1). Fakat o, babası ve kardeşleri olsa dahi küfrü tercih ettiklerinde onları dost edinmez (bkz. Tevbe, 9/23; Mâide,5/57), düşmana arkasını çevirmez (bkz. Enfâ,8/15), kendilerinden olmayanları sırdaş edinmez (bkz. Âl-i İmrân, 3/118; Mâide, 5/51).

Yine imân, ekonomik ilişkilere de yön verme gücüne sahip olmuştur. Kur'ân'ın eğittiği toplumlarda imân edenler, helal kazancı gaye edinirler, batıl yollarla bunu temin etmeye yönelmezler (bkz. Nisâ,4/ 29). Maliyetlerin artmasına, üretimin azalmasına, iktisadî hayatın felcine sebep olan faizi terk ederler (bkz. Bakara, 278) Buna karşılık olarak infak etme kültürünü yaygınlaştırırlar (bkz. Bakara, 2/254).

İman, Allah'a itaat ve boyun eğmenin alameti olan ibâdetlerin yapılmasını da gerektirir. Mesela mü'min biri, abdest alır (bkz. Maide, 5/6), namazı ikame eder (bkz. İbrâhîm, 14/31; Hacc, 22/7; Cuma, 62/9), oruç tutar (bkz. Bakara, 2/183). Yani Allah'ı çokça zikreder (bkz. Enfâl, 8/45), serveti ve çocukları dahi onu Allah'ı zikretmekten asla alıkoyamazlar (bkz. Münâfikûn, 63/9).

Bu arada belirtmekte fayda vardır ki şeytanın imân edenler üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktur (bkz. Nahl, 16/99). Çünkü onlar, şeytanın adımlarına uymamaktadırlar (bkz. Nûr, 24/21). Haramlardan uzak durarak bunu gerçekleştirmektedirler. Mesela içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarından kaçınırlar (bkz. Maide,5/90), haram olan bir şeyi helal kılmazlar (bkz. Maide, 5/87). Allah'ın koyduğu sınırlara riâyet edip, bunu aşmazlar (bkz. Maide, 5/87). Alay etmezler, karalamazlar, kötü lakap takmazlar, zandan kaçarlar, kusur aramazlar, gıybet etmezler (bkz. Hucurât, 49/11-12). Kadınların haklarını gözetip onlara zulmetmezler (bkz. Nisâ, 4/19), imân etmedikçe müşrik bir kadınla/erkekle evliliği kabul etmezler (bkz. Bakara,2/221).

Yukarıdaki âyetlere göre oluşan şahsiyet ve toplumlara Allah, yeryüzünün hâkimleri olacaklarını vaat etmiştir (bkz. Nûr, 24/55). Hz. Yûnus'un kavmi, imân etmeyi tercih ettiklerinde Allah onların üzerinden azabı kaldırmıştır (bkz. Yûnus,10/98). Bu sebeple imân, sadece kalpte hapis kalmayan ve yurtları mekân edinen bir olgudur (bkz. Haşr, 59/9). Zira kalpte hapis kalan bir imânın yeryüzünü imar etmesi, insanlara umut olması ve hayatlarına yansımaları mümkün değildir. Dolayısıyla Allah'ın Kur'ân'da bahsettiği imân, ispatı, sâlih ameller olan imândır. Kur'ân'da imândan sonra sâlih amele atıfta bulunması bundandır (bkz. Bakara,2/25, 62, 82, 277; Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/57, 122, 173; Mâide,5/69, 93; A'râf, 7/42; Yûnus, 10/4, 9; Hûd, 11/23; Ra'd, 13/29; İbrâhîm, 14/23). Allah Kur'ân'da mükerreren "Ey imân edenler!" şeklinde mü'minlere seslenmiştir (bkz. Bakara,2/153, 172, 178, 183, 208,254, 264, 267, 278, 282; Âl-i İmrân,3/100, 102, 118, 130, 149, 156, 200; Nisâ,4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135, 136, 144; Mâide,5/1, 2, 6, 8, 11, 35, 51, 54, 57, 87, 90, 95; Enfâl,8/15, 20, 24, 27, 29, 45;Tevbe, 9/23, 34, 38, 119, 123; Hâcc, 22/77; Nûr, 24/21, 27, 58; Ahzâb,33/9, 41, 49, 53, 56, 69, 70; Muhammed,47/7, 33; Hucurât, 49/1, 2, 6, 11, 12; Hadîd, 57/28; Mücâdele, 58/9, 11, 12; Haşr, 59/18; Mümtahine, 60/1, 10, 13; Sâff,61/2, 10, 14; Cum'a, 62/9; Münafikûn, 63/9; Teğâbun, 64/14; Tahrîm, 66/6, 8). Bunun hemen akabinde gelen ifadelerden yola çıkarak, imânın sadece bir inançtan öte, hayatla irtibatı olan davranışlar olduğunu görebilmek mümkündür.

İmânın böyle bir kuvvetinden olsa gerek Allah, Nûr sûresinin 55.âyetinde yeryüzüne egemen olanların ilk özelliklerinin imân etmeleri olduğunu belirtmektedir. İmânın ilk sırada zikredilmesi önemsenmelidir. Zira hem burada hem de başka âyetlerden sonra mü'minlerden yapmaları istenen veya uzaklaşmaları gerektiği ifade edilen şeyler ancak tahkiki bir imâna göre sağlanmaktadır.

3.2.Sâlih Amel İşlemek

Çoğu zaman imânla beraber Kur'ân'da geçen sâlih amel (örnek olarak bkz. Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/57, 122, 173; Muhammed, 47/2, 12; Fetih, 48/29; Talâk, 65/11; İnşikâk, 84/25; Tîn,94/6; Beyyine,98/7; 'Asr, 103/3), Allah'ın razı olduğu söz, davranış ve ibâdetlerin tümüne denmektedir (bkz. Neml,27/19). Başka bir ifadeyle Kur'ân'ın belirlediği yaşam tarzı ve hükümlerinin pratikteki adıdır. Dolayısıyla sâlih amel, ihlâsla ve dünyevî-uhrevî faydası olmak şartıyla kapsamı geniş bir alanı oluşturmaktadır.

Yaratılışımızın amacı hangimizin daha güzel amel yapacağını ortaya koymak içindir (bkz. Mülk, 67/2). Kur'ân sâlih amel işleyenleri yaratılanların en hayırlısı (bkz. Beyyine, 98/9), Allah'ın velileri (bkz. A'râf, 7/196), rablerine gönülden bağlananlar (bkz. Hûd, 11/23), karanlıklardan aydınlığa çıkanlar (bkz. Talâk, 65/11), kötülükleri iyiliklere çevirenler (bkz. Furkân, 25/70), hoş bir hayat yaşayanlar (bkz. Nahl, 16/97), hidâyete erenler(Yûsuf, 12/9), Allah tarafından kendilerine nimet verilenler (bkz. Nisâ, 4/69) ve kendileri için korku ve hüznün olmadığı kişiler (bkz. Bakara, 2/62, 112, 262, 274, 277) şeklinde tanıtmaktadır. Öte taraftan sâlih amelin, Allah'a ve âhiret gününe imân etmek (bkz. Âl-i İmrân, 3/114), namaz kılmak, zekât vermek (bkz. Bakara, 2/177), hakkı tavsiye etmek (bkz. 'Asr,103/3), iyiliği emredip kötülükten men etmek, hayır işlerinde yarışmak (bkz. Âl-i İmrân, 3/114), Allah'ı

çokça zikretmek, haksızlığa uğranması durumunda öç almak (bkz. Şuârâ, 26/227), Allah'a karşı gelmekten sakınmak, iyilik yapmak (bkz. Mâide, 5/93), güzel söz söylemek (bkz. Fussilet, 41/33), sabretmek (bkz. Kasas, 28/80; Hûd, 11/11) ve tövbe etmek (bkz. Furkân,25/71; A'râf, 7/153; Nahl,16/119) olduğuna dair bazı özellikleri aktarmaktadır. Buna karşılık şirk (bkz. Hûd, 11/46), homoseksüellik (bkz. Hûd,11/78; Enbiyâ,21/74), hevâya tabi olmayı (bkz. Muhammed, 47/14), zulmü (bkz. Tahrîm, 66/11) ve fıskı (Enbiyâ, 21/74) da kötü ameller olarak açıklamaktadır.

Hemen belirtelim ki sâlih amel işleyenler, kesinlikle yeryüzünü ifsad eden facir, fasık, kâfir ve zalim topluluklar gibi değildirler (bkz. Sâd,38/28). Haliyle hayat ve ölümleri de aynı olmamaktadır (bkz. Câsiye,45/21). Dolayısıyla sâlih amel işlemek ve buna göre "sâlihûn" diye nitelenmek dünya ve âhirette kurtuluşa ermek için çok önemlidir. Bundan dolayı olsa gerek, peygamberlerin yaptığı dualar arasında, "sâlihler zümresinden olmak" da vardır. Mesela Hz. Yûsuf, sâlihler zümresinden olmak için şöyle dua etmiştir: "*Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin/rüyaların yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve âhirette sen benim velimsin, benim canımı Müslüman olarak al ve beni sâlihler arasına kat*" (bkz. Yûsuf,12/101).Yine Hz. İbrâhîm (bkz. Şuârâ, 26/83; Saffât, 37/100) ve Hz. Süleymân'ın (bkz. Neml, 27/19) sâlihlerden olmayı istediklerini; Hz. İbrâhîm'in (bkz. Bakara, 2/130;Nahl,16/122), Hz. Yahyâ'nın (bkz. Âl-i İmrân, 3/39), Hz. Zekeriyâ'nın, Hz. İsâ'nın, Hz. İlyâs'ın (bkz. En'âm, 6/85), Hz. Lût'un (bkz. Enbiyâ, 21/75), Hz. İsmâil'in, Hz. İdrîs'in, Hz. Zülkifl'in (bkz. Enbiyâ,21/86) ve Hz. Yûnus'un (bkz. Kalem, 68/50) sâlihlerden kıldıklarını Kur'ân bize haber vermektedir.

Böylece Allah, Nûr sûresinin 55. âyetinde hakikî imâna bağlı olarak sâlih amel işleyenlerin yeryüzünün muktedirleri kılacağını birkaç defa tekid ederek dile getirmektedir. Söz konusu âyet, ferdi olarak değil bir toplum olarak sâlih amel işleyenlerden bahsetmektedir. Elbette bir toplumun içinde sâlih amel işleyenler çokça bulunabilir. Ancak sâlih amelin toplumun tüm kesimlerine ve alanlarına yayılması gerekmektedir.

Sâlih amel işleyenlerin yeryüzüne hâkim olacaklarına dair bilgi sadece Kur'ân'da geçmemektedir. Önceki ilahî kökenli kitaplarda da buna ilişkin hakikate ulaşmak mümkündür. Kur'ân; Tevrât ve Zebûr'da da sâlihlerin yeryüzüne varis olacaklarıyla alakalı bir âyetin geçtiğini şöyle açıklamaktadır: "*Andolsun Zikir'den (Tevrât'tan) sonra Zebûr'da da yeryüzüne muhakkak benim sâlih kullarım varis olacaktır, diye yazmıştık* (Enbiyâ, 21/105). Demek ki sâlihlerin yeryüzüne hâkim olmaları Allah'ın toplum hayatına dair bir kanunudur. Bu kanun, şartları oluşması durumunda tüm zaman dilimlerinde tahakkuk etmektedir.

3.3.İbâdet Etmek

Yaratılışımızın biricik gayesi ölünceye kadar (bkz. Hicr, 15/99) Allah'a ibâdet etmektir (bkz. Zâriyât, 51/56). İbadet de en geniş manasıyla Allah'a boyun eğmektir (bkz. Bakara, 2/133). O'na şirk koşmamak, başkalarını rab edinmemek (bkz. Âl-i İmrân, 3/64), dini O'na halis kılmak (bkz. Zümer, 39/2), O'nun boyasıyla boyanmak ve başkalarının arzularına göre hareket etmemek (bkz. En'âm, 6/56) de ibâdet bağlamında âyetlerde geçmektedir (bkz. Bakara, 2/138). Allah, bu minvalde sadece kendisine boyun eğilmesini talep etmektedir (bkz. Fâtiha, 1/5).

Allah'a kulluk; O'nun yaratıcı (bkz. Bakara, 2/21), Rabb (bkz. Âl-i İmrân, 3/51; Mâide, 5/72, 117), Rahman ve Rahim, hesap gününün sahibi (bkz. Fâtiha, 1/1-4), semî', âlim (bkz. Mâide, 5/76), her şeyin vekili (bkz. En'âm, 6/102), ilah (bkz. Enbiyâ, 21/25), işleri yerli yerince düzene koyan (bkz. Yûnus, 10/3), göklerin ve yerin gaybına muttali (bkz. Hûd, 11/123) ve dönüşün O'na (Ankebût, 29/17) olması hasebiyledir. Dolayısıyla bu sıfatlara sahip olan zata itaat etmek (bkz. Nûh, 71/3) ve O'na teslim olmak gerekmektedir (bkz. Mü'min,40/66).

Dosdoğru yol da Allah'a ibâdet (kulluk) yoludur (bkz. Âl-i İmrân,3/51; Meryem, 19/36). Kulluğun gereği ise ancak Allah'ın indirdikleriyle olmaktadır. Buna binaen hüküm de sadece O'nundur (bkz. Yûsuf, 12/40). Bu vesileyle denebilir ki ibâdet, aslında Allah'ın dinini gereği gibi uygulamaktır (bkz. Yûnus,10/104). Böylelikle ibâdet; namazı ikame (bkz. Tâhâ, 20/14), istiğfar, tevbe (bkz. Hûd, 11/61), sabır (bkz. Meryem, 19/65), tevekkül (bkz. Hûd, 11/123), hayır işleme (bkz. Hâcc,22/77), şükretme (bkz. Bakara, 2/172) ve zekât vermeye

(Beyine, 98/5) ancak doğru bir anlam bulmaktadır. Kıydan-kenardan yapılan kulluk, ne dünyayı ne de âhireti kurtarmaya yaramaktadır (bkz. Hâcc,22/11).

Baktığımızda ibâdetin, Allah'a kul olması anlamı daha çok öne çıkmaktadır. Allah'a kul olanlar, yeryüzünde hiçbir şekilde karışıklık çıkarmazlar (bkz. Ankebût, 29/96), ölçüyü ve tartıyı tam yaparlar, insanların mallarını eksiltmezler (bkz. A'râf, 7/85), Allah'a karşı gelmekten sakınırlar (bkz. Bakara,2/21; Ankebût, 29/16), anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik ederler; insanlara güzel söz söylerler (bkz. Bakara, 2/83). Buna karşın Allah'a kul olmaktan kaçınanlar kibirliler ve övünenler olmaktadır (bkz. Nisâ, 4/36). Mesela Firavun, kendisi Allah'a kul olacağı yerde, İsrailoğullarını kendine kul edinmiştir (bkz. Şuârâ,26/ 22). Bundan dolayı Hz. Mûsâ, İsrailoğullarını Firavun'un kulluğundan kurtarıp Allah'a kul olmaları için onunla mücadele etmiştir. Hatta İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarıp özgürce Allah'a kulluklarını ifade edebilecekleri bir mekâna doğru yola çıkarmıştır. Yani sadece kulluğun olacağı coğrafyalara yönelik gerekirse hicret etmek de bir yöntem olmuştur (bkz. Ankebût, 29/56). Allah, İsrailoğullarından alınan ilk misakın "Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi" olduğunu beyan etmiştir (bkz. Bakara,2/ 83).

Nitekim dindeki önemine binaen olacak ki peygamberler, kavimlerini Allah'a kul olmaya davet etmişlerdir (bkz. A'râf, 7/59, 65, 73, 85; Hûd, 11/50, 61, 84; Mü'minûn,23/23; Neml, 145; Ankebut,29/96). Zira peygamberlerin gönderildikleri kavimler, putlara (bkz. Şuârâ, 26/71), meleklere (bkz. Sebe', 34/40), cinlere (bkz. Sebe', 34/41), haham ve rahiplere (bkz. Tevbe, 9/31), tağutlara (bkz. Mâide, 5/60), atalarına (bkz. A'râf,7/70) ve şeytana (bkz. Meryem, 19/44) tapabilmişlerdir. Allah'ın emri olmadan haram kılma yetkisine sahip olduklarını iddia etmişlerdir (bkz. Nahl, 16/35). Haliyle zalim (bkz. Hâcc, 22/72), müşrik (bkz. Nahl, 16/35), kâfir (bkz. Furkân, 25/55) ve sapıtanlardan (bkz. Furkân, 25/17) olmuşlardır. Sonunda hüsrân (bkz. Zümer, 39/15) ve âhîret azabına (bkz. A'râf, 7/59) yakalanmışlardır.

İbadetin ne olduğu ve neyi gerektirdiğine dair âyetler ışığında verdiğimiz bu bilgilerle dayanarak Nûr sûresinin 55.âyeti kerimesini daha iyi anlamak mümkündür. Bu âyete göre yeryüzüne hâkim olacak toplumlar, sadece Allah'a kul olmuşlardır. Böylesi bir topluma da Allah rahmet eder, işlerinde kolaylıklar hazırlar (bkz. Kehf, 18/16). Zira onlar, inen Kur'ân'la sevinmişler (bkz. Ra'd,13/36), tağuttan sakınmışlar (bkz. Nahl, 16/36), yeryüzünü imar etmişler (bkz. Hûd, 11/61), Allah'a tam gönülle bağlanmışlardır (bkz. Zümer, 39/17). Sonuçta da Allah yeryüzünün inşa, ihya ve imar görevini kendilerine tevdi etmiştir.

3.4.Şirk Koşmamak

Şirkin lügat anlamı herhangi bir işte birine ortak olmaktır (bkz. Tâhâ, 20/32). İstilâhî anlamı ise Allah'la beraber O'na denk veya O'ndan seviye bakımından daha düşük başka şeyleri ilah edinmek anlamındadır (el-Askerî, ty: 230). Kur'an'ın âyetlerinde Allah'ı bir ilah olarak birlememek (bkz. En'âm, 6/19), Allah'a kulluk etmemek (bkz. Nisâ, 4/36; Mâide, 5/72; Nahl,16/35), O'na teslim olmamak (bkz. En'âm, 6/14), O'ndan başkasına dua etmek (bkz. En'âm, 6/41), O'nun hidâyet yolunu bırakmak (bkz. En'âm, 6/88, 161; Yûsuf, 12/108), O'ndan gelen vahye uymamak (bkz. En'âm, 12/106), delil olmadan zanla O'nun adına din uydurmak (bkz. En'âm, 6/136, 139), haram koyma yetkisini kendisinde görmek (bkz. En'âm, 6/148;Nahl, 16/35), O'nu hakkıyla takdir edememek (bkz. Zümer, 39/67) bağlamlarında geçmektedir.

Allah; halık, razık, mumît ve muhyî olması sebebiyle ona şirk koşulamaz (bkz. Rûm,30/40). O, ne hükmünde (Kehf,18/26) ne de kullukta (Kehf, 18/110) hiç kimseyi kendine ortak kabul etmektedir. Ama tarihte farklı şekillerde Allah'a şirk koşulmuştur. Cinler (bkz. En'âm, 6/100), şeytanlar (bkz. İbrâhîm, 14/22), putlar (bkz. A'râf, 7/138), nefsanî arzular (bkz. Furkân, 25/43; Câsiye,45/23), hahamlar, rahipler, Mesih oğlu İsa (bkz. Tevbe,9/31), insanlar (bkz. Nahl, 16/86) gibi varlık, obje veya başka şeyler Allah'a ortak koşulmuştur. Allah, şirk cürmünü büyük bir iftira (bkz. Nisâ,4/48), zulüm (bkz. Lokmân, 31/13) ve derin bir sapıklık (bkz. Nisâ, 4/116) olması sebebiyle asla affetmemektedir (bkz. Nisâ, 4/48).

Şirk tevhidin zıddıdır. Muvahhit Allah'a yönelip ondan istiğfar dilerken müşrik bunu yapmaz (bkz. Fussilet, 41/6). Yine tevhit ehli Allah'a karşı gelmekten sakınıp namaz kılarken şirk ehli bundan kaçınmaktadır (bkz. Rûm, 30/31). Yani şirk dinine mensup olanlar ile tevhibi benimsemiş fertler arasında kesin hatlar vardır. Örneğin tenâsül kanunu erkek ile kadın

arasında tabi bir hal iken, tevhid ehli biri müşrik bir erkek veya kadın ile asla evlenememektedir (bkz. Bakara, 2/221). Müşrikler evlatlarını farklı sebeple öldürebilirlerken (bkz. En'âm, 6/137) tevhide inananlar bunu insanlığın öldürülmesi (bkz. Mâide,5/ 32) olarak kabul etmektedirler. Yine zina her iki kesim tarafından farklı görülebilmektedir (bkz. En'âm, 6/151; İsrâ,17/32). Kur'ân bu sebeple itikâdî ve yaşam tarzları farklılığından dolayı müşriğe itaat eden tevhid kimlikli bir şahsiyeti onlardan saymaktadır (bkz. En'âm, 6/121).

Nitekim şirk bir düzen olup, Allah, peygamberini hidâyet ve hak dinle ona galip getirmek için göndermiştir (Tevbe,9/33). Zira peygamberler, insanları Allah'a inanmaya çağırmaktan daha çok onları şirki terk etmeye yönelik tebliğde bulunmuşlardır. Çünkü insanlar genelde Allah'a ancak şirk koşarak inanmışlardır (bkz. Yûsuf,12/106). Bundan dolayı Allah, İbrâhîm'e Kâbe'nin yerini belirleyince ona verdiği ilk talimat kendisine şirk koşulmaması olmuştur (bkz. Hâcc, 22/26). Yine Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı ilk öğüt de budur (bkz. Lokmân, 31/13).

Nûr sûresinin 55.âyetinde hakka dayalı olarak yeryüzünde egemen olanların dört önemli özelliklerinden birinin de Allah'a hiçbir şekliyle şirk koşmamalarıdır. Helak edilen kavimlerin ekserisi de şirkten dolayı helak olmuşlardır (bkz. Rûm, 30/42).

4.Korkudan Sonra Emniyete Kavuşma/Sekîne

Nûr sûresinin 55. âyetinde yeryüzüne istikamet üzere hâkim olanlar için kullanılan ifade “korkudan sonra emniyete kavuşmaları” şeklindedir. Ama Kur'ân'ın bütünü göz önüne aldığımızda bunun “sekîne” anlamına geldiğini görürüz. Bu sebeple sekîne kavramı ile konuyu irdelemek gerekmektedir. Kur'ân'da sekîne kavramı daha çok yeryüzüne hâkim olanların özelliğini anlatmak için geçmektedir. Sekîne kelimesi Tevbe sûresinin 26.âyetinde, hicret esnasında Hz. Peygamber'in ve Ebû Bekr'in sığındıkları mağaradaki durumlarından; aynı sûrenin 40.âyetinde Müslümanların, Huneyn seferinde müşriklerin saldırısına uğramaları halinden; Fetih sûresinin 4., 18. ve 26.âyetlerinde Hudeybiye'de Müslümanların biat ederlerken içinde buldukları ruh hallerinden; Bakara sûresinin 248. âyetinde ise Talut'un melikliğinin alameti olarak getirilen tabutla beraber meydana gelen vaziyetlerinden bahsetme bağlamında ele alınmaktadır. Hadislerde de sekînet vahiy geldiğinde Hz. Peygamber'de oluşan sükûn hali (Ebû Dâvud, “el-Cihâd”, 20) ve namaza gidilirken takınılması gereken vakar durumu (Buhârî, “Cum'a”, 16) münasebetiyle zikredilmektedir.

Hem âyetlerde hem de hadislerde geçen sekînet, Râgıp el-İsfehânî'ye (ö. 501/1108) göre, imân edenin kalbini sükûna erdiren, ona güven hissini veren bir melektir. Ayrıca bu, öyle bir aklî yeti ki kişiyi şehvî arzularından uzaklaştırmakta, korkuyu gidermektedir (el-İsfehânî, 1430/2009: 417). Yukarıda bahsettiğimiz âyetlerde geçen sekînet kavramına ve yeryüzünün egemenleri için oluşturduğu kalbî itminana yakından bakmak gerekmektedir. Öncelikle ilahî davayı yaymak için başka mekânları aramak anlamına gelen hicret ve hicret esnasında meydana gelen sekînet durumundan başlayalım. Bilindiği üzere hicret, maddî sebepler göz önünde bulundurulmuş gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr'in (ö. 12/634) hicretine baktığımızda tam bir plan dâhilinde gerçekleştiğini görürüz. Kur'ân; Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'in hicret esnasında sığındıkları mağaradaki hallerini şöyle tasvir etmektedir: “*لَا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعَلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ*” “Siz peygambere yardımcı olmazsanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar, arkasına, tasalanma Allah bizimle beraberdir, diyordu. Derken Allah sekînetini indirdi. Sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü bayağı hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir” (Tevbe, 9/40). Müşrikler öldürülmeleri için Hz. Peygamber'in başına ödül koymuşlardır. Öyle ki iz takipçileri ta sığındıkları mağaranın ağzına kadar gelmişlerdir. Hz. Ebû Bekr bu durum karşısında kaygılanmış, korkmuştur. O böyle bir ruh haleti içinde iken Allah, peygamberinin kalbine sekîneti indirmiştir ve Peygamber: “Ey Ebû Bekr, üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında niye endişe ediyorsun” diye ona karşılık vermiştir (Buhârî, “Ashâbu'n-Nebî”, 2). Diyebiliriz ki sekînet bir kalbî itminan hali ki, kişiyi tedirginlikten ve bundan dolayı oluşabilecek gelişigüzel hareketleri sergilemekten kurtarmaktadır.

Sözünü ettiğimiz bu sekînet hali sadece Peygamberimiz hakkında vuku bulmuş değildir. İlayı kelimetullah meselesine gönül bağlayan tüm inananlar hakkında gerçekleştiğini şu âyette görmekteyiz: “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ” “O, inananların imânlarını kat kat artırmaları için kalplerine sekînet indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Fetih, 48/4). Bu âyet Hudeybiye seferinde nazil olmuştur. Hudeybiye seferi malumdur ki zorluklar ve endişelerle geçmiştir. Zira müşrikler Müslümanları Kâbe'ye sokmayacaklarını ifade etmişler, hatta onları yok etmekle tehdit etmişlerdir. Öyle ki Hudeybiyede yapılan diplomatik birçok girişim neticesiz kalmıştır. Sonunda Hz. Osman'ın (ö. 35/656) öldürüldüğü duyumu Müslümanlara ulaşmıştır. Hz. Peygamber bunun üzerine, Müslümanlardan müşriklerle savaşmaları üzerine biat almıştır. Bu durumu ve Müslümanlarda oluşan sekînet halini Kur'an şu âyetinde dile getirmektedir: “لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ” “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat eden mü'minlerden razı olmuştur. Onların kalplerindekiğini bilmiş, bunun üzerine onlara sekîneti indirmiş ve onlara yakın bir fetih nasip etmiştir. (Fetih, 48/17). Görüldüğü üzere burada da Allah'ın, kalplerinde meydana getirdiği olgunluk, dinginlik, inşirah, itminan sayesinde Müslümanlar, Hz. Osman'ın öldürüldüğü iddiası üzerine fevrî hareketlerde bulunmamışlar, dağılmamışlar, korkmamışlar, ümitsizliğe kapılmamışlar ve karamsarlık hali içinde bulunmamışlardır. Başka bir ifadeyle burada sekînet, Kur'an'ın ortaya koyduğu hayat tarzına sahip olmuş ve bu güzelliği başkalarına da götürme anlayışında olan Müslümanlarda Allah'ın kalpte yarattığı rahatlık hissi, tatlı bir esinti, ilahî bir armağandır.

İlk Müslümanların karşı karşıya kaldıkları tehlikeli durumlardan bir tanesi de Huneyn savaşıdır. Huneyn savaşında ilkin Müslümanlar, sayıca üstünlüklerine bakarak galip gelecekleri düşüncesiyle rahat hareket ettiler. Geçici bir hezimet de tatmış oldular. Ama Allah, yeryüzünde hâkimiyet kurmayı hak kazanan bir orduya yardım ettiğini, üzerlerine sekîneti indirdiğini şöyle açıklamaktadır: “Andolsun ki Allah birçok yerde ve Huneyn savaşında size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz size kenidinizi beğendirmiş fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonunda gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, rasulu ile mü'minler üzerine sekîneti indirdi, sizin görmediğiniz ordular indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu o kâfirlerin cezasıdır (Tevbe,9/25-26). Âyet, Müslümanların savaş esnasındaki korkularını “yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti” ifadesiyle gözler önüne sermiştir. Neyse ki sekînet ile korkuları izale olmuş, cesaretlenip savaşı lehlerine çevirmişlerdir.

Bir de Tâlut kıssasında Bakara sûresinin 248.âyetinde Tâlût'un hükümdarlık alameti olarak sandık ve onunla beraber gelen bir sekîneden bahsedilir. Şevkânî (ö.1249/1834) bu âyette geçen sekîne hakkında çelişkili yorumlar olduğunu, sekînetin luğat manasına dönmenin daha isabetli olacağını belirtmiştir (eş-Şevkânî, 1414/1993: I, 306). Buna göre sekînet, tabutun gelişinde İsrailoğullarında meydana gelen sükûnluk halidir. Öyle ki onlarda Câlût'un ordusuna karşı savaşma hissi oluşmuş, korku hali yok olmuştur.

Doğrusu kendilerine sekînetin indirdiği kişilerin de çok kavî bir imâna sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Buna “kalplerinde olanı bilmiş, onlara sekîneti indirmişti” şeklinde olan Fetih sûresinin 17.âyeti şahittir. Zira bu âyete göre Allah mü'minlerin samimi niyetlerini, itaatlerini bilmiş, dolayısıyla sekîneyi gelişigüzel değil, bir sebep dâhilinde indirmişti. Özetle sekîneyi, onu hak edenlere bahşetmiştir. Bunlar da ilgili âyet üzerinde yaptığımız araştırmaya göre “yeryüzüne hâkim olma”ya istihkak kazananlardır. Tekrar hatırlayacak olursak yeryüzünde egemen olanlar, imân edenler, imânlarının gereğini yerine getirenler, Allah'a makbul bir ubudiyeti eda edenler ve şirke kesinlikle bulaşmayanlardır. Bu özelliklere sahip kişiler veya toplumlara Allah, yeryüzünde iktidar nasip etmekte ve korkularından onları emin kılmaktadır. Böylelikle hem yeryüzü halkları için maddî ve manevî olarak model olmaktadırlar hem de bu özellikleri onlara sağlam bir toplum yapısını kazandırmaktadır.

5. Sonuç

Yeryüzü egemenliği veya yeryüzüne hâkim olmak, Allah'ın, “sâlihler” olarak nitelendirdiği insanlara bir vaadidir. Kur'an'ın onlarca âyetinde sâlih olmanın ne anlama geldiğini görmek mümkündür. Nûr sûresinin 55.âyeti de bunlardan sadece biridir.

Bu âyet, ilkin, imân edenlerin yeryüzüne hâkim/egemen olacaklarından bahsetmektedir. Bu, öyle bir imân ki kişiyi sâlih amel işlemeye, arkasında “yeryüzünün egemenliği”ne götürecektir kadar kıymete haizdir. Zira imân dediğimiz şey, tereddütsüz bir benimsemekten ve imânın ortaya koyduğu gerçekler karşısında teslimiyetten ibarettir. Yani imân sırf bir inanç; üzerinde ciddi anlamda durulmadan zihinde sadece yer alacak bir fikir; hayata yol gösteremeyecek mücerret kültürel bir bilgi asla değildir. Kur’ân, imânın böyle olamayacağını imân eden kişi ve toplumların hayatlarından kesitler sunarak bildirmektedir.

Gerçek anlamda imân edenler, ilahî emri yerine getirenler, nehiylerden de kaçınanlardır. Böyle olmayanların imân söylemi bir iddiadan öte bir şey değildir. Allah böylelerine de tevhide öğretmek ve adaleti tesis etmeleri için yeryüzünün hâkimiyetini nasip etmemektedir. Peygamberler ve peygamberlerin takipçileri hakkıyla imân etmeleri sayesinde örnek şahsiyetler olmuşlar, maddî ve manevî yönleri mamur model uygarlıklar kurmuşlardır.

Yalnız bunun için, üzerinde durduğumuz âyetin ikinci sacayağını da gerçekleştirmek lazımdır. Salih amel, bu âyette ve daha başka âyetlerde sürekli imândan sonra zikredilmektedir. Sâlih amel, Allah’ın Kur’ân’da belirttiği; yapılmasını istediği tüm emirler, tavsiyeler ve öğütlerdir. Sâlih amel; namaz kılmak gibi ritüelleri yerine getirmek olduğu gibi iyilikleri emretmek, kötülüklerden sakındırmak, adaletli olmak, maddî yönden muhtaç olanları gözetmek, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarına yönelik faydalı bir iş yapmak gibi toplumsal yönü ağır basan vazifeleri de ifa etmektir.

Yine bahsettiğimiz âyetin belirttiği üzere yeryüzüne hâkim olacak toplumların sahip olmaları gereken üçüncü özellikleri, Allah’a layığıyla kulluk etmeleridir. “Kulluk etmek”, Nûr sûresinin 55.âyetinde olduğu gibi “ibâdet” lafzıyla ifade edilmektedir. Burada Allah’a ibâdet etmenin imân ve sâlih amellerden sonra zikredilmesinin manası, bu iki hayırlı eylemin hakikî kulluğa götürmesi hasebiyledir. Yani hakikî olarak imân eden ve sâlih amelleri işleyenler; Allah’a teslim olanlar, bunun sonucu olarak da yeryüzüne hâkim olmayı hakedenlerdir. İbadet, bir başka tabirle “Allah’a kul olmak”; nefsanî arzulara; rütbe, makam ve dünyevî maksatlar için tüm Kur’ânî değerleri yok sayacak kadar başka şeylere esir olmayı reddederek bunların yerine Allah’a tam bir teslimiyetle bağlılıktır.

Makalemizin konusu olan Nûr sûresinin 55.âyetine göre yeryüzünün hâkimi olacak fert ve toplumların dördüncü özellikleri hiçbir şekilde Allah’a şirk koşmamalarıdır. Şirk koşmak öncelikle bir zulümdür. Çünkü şirk, Allah’a ait bir sıfatı, hakkı olmayan objeye, şahsa, gruba veya soyut bir şeye vermektir. Bu, şahsın kişiliğine, ahlakına ve yaşayışına yansımaktadır. Toplumsal olarak da insan hak ve onurunun çiğnenmesine, ekonomik ve siyasî adaletsizliğe götürmektedir. Hâlbuki bu âyet özellikle yeryüzüne hâkim olan mü’minlerin her türlü şirkten uzak durduklarını, şirke dayalı toplum düzenine sahip olmadıklarını, kurumlarıyla, toplumsal yapılarıyla, siyasî biçimleriyle tevhid ehli olduklarını ima etmektedir. Aslında üzerinde durduğumuz âyette mü’minlerin, “şirk koşmadıkları”nın belirtilmesi, tevhide sarıldıkları ve ona göre yaşadıkları, anlamına gelmektedir. Bu anlamda tevhid, “hayatın tüm alanlarında Allah’ın hükümlerine göre yaşamak” demektir.

Ancak bu durumda Allah; imânı, sâlih ameli, kulluğu ve şirk koşmamayı hayatının yaşama felsefesi haline getiren fert ve toplumları yeryüzüne hâkim kılmaktadır. Bu özelliklerin hiçbirine sahip olmayanların hâkimiyeti sadece hak ehlinin tüm sorumluluklarını yerine getirmemelerinden kaynaklanmaktadır. Yani hakkın temsilcisi olması beklenenler, sözünü ettiğimiz özelliklere sahip olmadıkları zaman, batıl, selin üzerinde olan köpük gibi geçici olarak üstünlüklerini sürdürmektedirler. “En hayırlı ümmet” olma vasfını kazanan mü’minler, değerlerini, inançlarının gereğini yerine getirmeyi, Allah’a tam anlamıyla kul olmayı, gizli ve açık şirklerin her türlüşünden uzak durmayı devam ettirmeleri durumunda yeryüzüne tekrar hâkim olacaklar; tevhidin, hakkın, haklının, iyiliğin, adaletin, hayrın örneklik rolünü üstleneceklerdir.

Bunun sonucu olarak da ilkin Müslüman toplumlarında emniyetin, sekînetin, huzurun, toplumsal barışın, siyasal düzenin, ekonomik dengelerin sağlandığına; sonrasında bunun olumlu bir seyirle başka toplumları da etkilediğine şahit olunacaktır. Bunu bahse konu olan âyette de görmekteyiz. “korkudan sonra emniyetin olması” durumunu ancak dünyevî

maslahatların ve güvenin temin edilmesiyle açıklayabiliriz. Zaten peygamberler âhiret hayatını kazandırmaya ek olarak dünyayı da imar etmeye yönelik mesajları tebliğ etmişlerdir.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. ‘Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahya.(Ty). *el-Furûku'l-Lugaviyye*, Thk. Muhammed İbrâhîm Selim, Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr, Kâhire. Aydın, Şükrü. (2018). *Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Beğevî, Muhyu's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ.(1420/1999). *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Turâs el-'Arabî, Beyrût.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh.(1422/2001). *el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât, Dimaşk.
- Bikâ'î, İbrâhîm b. ‘Amr b. Hasan er-Ribât b. ‘Alî b. Ebî Bekr.(Ty). *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. (1407/1987). *es-Sihâh Tâcu'l-Luğeti'l-Arabiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût.
- Dârimî, Ebû Saîd ‘Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd es-Sicistânî.(1418/1998). *Nakdu'l-İmâm Ebî Saîd ‘Osmân b. Saîd alâ el-Merisî el-Cehmî*, Thk. Reşid b. Hasan el-Elme'î, Mektebetu'r-Rüşd, Yy.
- Derveze, Muhammed ‘İzzet.(1404/1983). *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye,Kâhire.
- Ezdî, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Belhî.(1423/2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. ‘Abdullâh Mahmûd Şehâte, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. (1422/2001). *Tehzîbu'l-Luğet*, thk. Muhammed ‘İved Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût.
- Ferâhidî, Ebû Abdîrahmân et-Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm.(1408/1988). *Kitâbu'l-'Ayn*, Thk. Mehdî Mahzumî-İbrâhîm es-Semerrâi, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, Beyrût.
- Havvâ, Saîd.(1424/2003). *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, Kâhire.
- İbn ‘Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî.(1404/1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Munzir et-Temîmî el-Hanzelî er-Râzî.(1419/1998). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm li İbn Ebî Hâtîm*, Thk. Esed Muhammed el-Tayyib, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, el-Mektebetu'l-'Arabiyye es-Su'ûdiyye, Yy.
- İbn Hanbel, Ahmed.(1418/1997). *Müsned*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalîm b. ‘Abdisselâm b. ‘Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed el-Harrânî el-Hanbelî el-Dimeşkî.(1416/1996). *el-İmân*, Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Ürdün.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğîb. (1430/2009). *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân ‘Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrût.
- Keyrûvânî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hemûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Endulusî el-Kurtubî el-Malikî.(1429/2008). *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fî İlmi Me'âni'l-Kur'an ve Tefsîrih ve Ahkâmih ve Cümel min Funûni 'Ulûmih*, Thk. Mecmû'etu Resâil Câmi'iyye bi Külliyyâti'd-Dirâsât el-'Ulyâ ve'l-Bahs el-'İlmî, Yy.
- Mursî, Ebu'l-Hasan ‘Alî b. İsmâîl. (1421/2000). *el-Muhkem ve'l-Muhît el-E'zem*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût.

- Müslim, b. el-Haccâc.(Ty). *el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî,Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût.
- Râzî, Fahreddîn.(1420/1999). *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed el-Mervezî.(1418/1997). *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Yasir b. İbrâhîm-Ğanim b. Abbâs b. Ğanim, Dâru'l-Vatan, Riyâd.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm.(Ty). *Bahru'l-'Ulûm*, Yy.
- Şa'râvî, Muhammed Mutevallâ.(1418/1997). *Tefsîru's-Şa'râvî*, Metabi'u Ahbârî'l-Yevm, Yy.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. Abdillâh.(1414/1993). *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğalib el-Âmilî Ebû Cafer.(1420/2000). *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetu'r-Risâle, Yy.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid.(1418/1997). *et-Tefsîru'l-Vesît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Nahde, Kâhire.
- Zeccâc, İbrâhîm b. es-Sirrî b. Sehl Ebû İshâk.(Ty). *Tefsîru Esmâillâh el-Hüsnâ*, Thk. 'Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, Yy.